

POSSIBILITIES OF GEOTOURISTIC DEVELOPMENT OF ABANDONED QUARRIES – EXAMPLES FROM THE SUDETIC FORELAND GEOPARK

*Sudetic Foreland Geopark, post-mining objects,
abandoned quarries*

In the area of the Sudetic Foreland Geopark there are numerous abandoned quarries, which are remnants of mining activities conducted for centuries. They are generally perceived as dangerous and negatively influencing the environment and landscape. Undertaking activities related to the geotourist development of such objects may enable both the use of their scientific, educational and recreational potential and affect the integration of local communities.

Hereditas Minariorum, 6, 2020, 85–94

<http://www.history-of-mining.pwr.wroc.pl>

ISSN 2391-9450 (print)

ISSN 2450-4114 (online)

OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA PRZYKŁADZIE KWK FLORA I MAŁYCH KOPALŃ GOŁONOĞA (DZIELNICA DĄBROWY GÓRNICZEJ) – ŚCIEŻKA DYDAKTYCZNA

Janusz TOMCZYK

Muzeum Miejskie „Szttygarka”, Dąbrowa Górnicza

*historia górnictwa, węgiel kamienny, kopalnie: Flora,
Stanisław, Baśka, Baśka II, Batory, Michał, Maksymilian II,
Dąbrowa Górnicza, Zagłębie Dąbrowskie, Polska*

Po koncentracji wydobycia węgla z pokładów podredenowskich na pograniczu wsi Dąbrowa i Gołonóg przez Towarzystwo Akcyjne Kopalń Węgla Flora nastąpił okres pojawiania się małych zakładów wydobywczych. Wobec zamknięcia granic polityką celną przed I wojną światową i okresu dobrej koniunktury dla węgla dąbrowskiego trwającej do lat 30. XX w. Towarzystwo wydzierzało zbędne dla siebie, z technicznego i ekonomicznego punktu widzenia, części nadań nowym kopalniom. W trakcie spaceru zaproponowaną ścieżką dydaktyczną prezentujemy ich historię, położenie i ślady pozostałe po ich działalności górniczej.

1. Wprowadzenie

Kopalnie węgla kamiennego pojawiły się we wsi Gołonóg (od lat 60. XX w. dzielnicy Dąbrowy Górniczej) po roku 1874. Ich powstanie było efektem zmiany modelu organizacyjnego i własnościowego przemysłu wydobywczego w Królestwie Kongresowym. Umożliwiający rozwój górnictwa węglowego warunki stworzyła carska Ustawa Górnicza z 1870 roku i akty prawne jej towarzyszące. Zachodnia część wsi nabrała charakteru przemysłowego, natomiast wschodnia nadal była rolnicza (mimo, że jej mieszkańcy często pracowali w okolicznych kopalniach).

Pierwsze kopalnie wydobywające węgiel poniżej pokładu Reden (obecnie oznaczonego numerem 510) to Jan (zlokalizowana w Dąbrowie, stanowiąca własność Franciszka Łapińskiego – kupca z Warszawy) oraz Mikołaj i Zofia (własność Bogusława Przybylskiego z Okradzionowa). Najważniejszą dla wsi Gołonóg była kopalnia Maciej założona przez Macieja Stochelskiego, następnie prowadzona przez Władysława Bogusławskiego a ostatecznie przejęta przez Austriacki Bank Krajowy (Kotarba, 2016). Po połączeniu z kopalnią Władysław (nadanie opiewało na nazwisko Piotra Laurance, obywatela Francji i ojca jednego z dyrektorów Austriackiego Banku Krajowego) działała nieformalnie jako kopalnia Flora (Łempicki, 1895). Przedsiębiorstwo prowadzone przez dyrektora Stanisława Kontkiewicza – ojca, wchłonęło do wybuchu I wojny światowej wszystkie inne zakłady górnicze, łącznie z zamkniętą po katastrofie w 1909 r. kopalnią Jan (kupno nadania w 1914 roku). W roku 1903 utworzono Towarzystwo Akcyjne Kopalń Węgla „Flora”, finalizując formalnie powstanie dużego przedsiębiorstwa górniczego. Po wycofaniu się kapitału austriackiego jego miejsce zajął kapitał francuski. Przed wybuchem II wojny światowej kapitał większościowy Towarzystwa „Flora” znalazł się w rękach Bernarda Holenderskiego.

Mimo małej zasobności złoża (cienkie pokłady) stworzono prężnie działające przedsiębiorstwo, które okresowo osiągało wyższe wydobywanie niż „uprzywilejowana” (geologicznie) kopalnia Reden. W roku 1932 udział w wydobywaniu Rejonu Dąbrowskiego wynosił dla kopalni Reden 3,53%, natomiast kopalni Flora 5,6% (Kalendarz..., 1936). Zakład zmieniał rejon wydobywczy utrzymując stałą lokalizację obiektów powierzchniowych (zakład przeróbczy, rampy załadunkowe, warsztaty, magazyny i biura). Infrastruktura powierzchniowa mieściła się niezmiennie na terenie dawnej kopalni Maciej i częściowo Władysław (bocznica kolejowa).

Początkowo eksploatacja przesunęła się w kierunku południowo-wschodnim na dzierżawione nadania: Staszic i Ignacy, a szyb wydobywczy główny nosił nazwę Albert. Natomiast w latach 30. XX w. rozpoczęto wydobywanie na nadaniach: Jan, Alwina, Aniela i Wincenty. Wydobywanie z rejonu południowego zakończono w połowie 1932 roku i przeniesiono je na szyby Jan II i Mariusz.

Początkowo podczas okupacji niemieckiej, budowano dla kop. Flora szyb Walter, jednak (decyzją okupanta) przekazano go kopalni Paryż, wraz z pozostałą częścią nadania Wincenty. Kopalnię Flora pozbawiono możliwości przedłużenia eksploatacji. Zakończenie wydobywania nastąpiło

w maju 1945. Mimo, że likwidacja kopalni z braku złoża była kwestią czasu, jej okoliczności i termin budziły wiele emocji.

2. Stanowiska ścieżki dydaktycznej

Celem spaceru jest pokazanie pozostałości po górnictwie węglowym w tej części Dąbrowy Górniczej. Lokalizację stanowisk w terenie ułatwią współrzędne podane w formacie Google maps. Większość prezentowanych śladów po przedsiębiorstwach jest bez tych danych nieczytelna.

Szyb A i infrastruktura kopalni Flora

(współrzędne Google maps: 50.32823633, 19.21119380)

Na kopalni Maciej szyb wydobywczy A wykonano dopiero w roku 1883 (Goszcz, 1997, zał. 10). Był to obiekt jednoprzędziowy, prostokątny o wymiarach 4,89×3,64 m. Przy głębokości 90 m sięgał pokładu I na kocie +188 m. W roku 1896 (Choroszewski, 1897) wyposażono go w stalową wieżę szybową oraz nowy budynek maszynowni wg projektu z roku 1888 (A.P. Łódź 1, 581). Rura szybowa posiadała obudowę drewnianą z wyjątkiem kilkumetrowego pasa (przy zrębie) wykonanego z cegły.

Obok szybu powstała sortownia, później także płuczka węglowa, warsztaty, magazyny. W początkach XX wieku zbudowano także dwa wywroty wozów i stacje końcowe kolejek wąskotorowych: linowej z szybu Albert i elektrycznej z rejonu Jan II (ryc. 1).

Jak wynika z korespondencji dyrektora Towarzystwa Flora Konstantego Faryaszewskiego (A.P.Kat., 840.099) eksploatację w tym rejonie zakończono 5 września 1931. Dnia 12 września planowano usunąć cały sprzęt. Po tym terminie rozpoczęto demontaż urządzeń wyciągowych, tworząc, zatwierdzone przez Wyższy Urząd Górniczy, urządzenie do zjazdu obsługi pompowni. Szyb ostatecznie zasypano w roku 1958 (Goszcz, 1997; ryc. 2).

Bocznica kolejowa odgałęziała się od trójki torowej Dąbrowa Górnicza – Zagórze w rejonie skrzyżowania al. J. Piłsudskiego i środka terenu spacerowego między ulicami Księcia Józefa Poniatowskiego i Mikołaja Kopernika. Na terenie kopalni biegła przez obecną stację Paliw BP i zabudowania handlowe. Kończyła się urządzeniem do przesuwania wagonów w sortowni (obecne budynki przedsiębiorstwa Damel).

Ryc. 1. Szyb A i zabudowania kopalni Flora w okresie I wojny światowej (ze zbioru Muzeum Miejskiego Szttygarka w Dąbrowie Górniczej)

Ryc. 2. Okolice Szybu A ponad 100 lat później; tarcza szybu położona była w centralnej części fotografii

Na wysokości ulicy Granicznej linia elektrycznej kolejki wąskotorowej kończyła się przy moście stalowym (A.P.Kat., 840.099, s. 40). Most ten dotrwał do przełomu lat 50/60. XX w. W okresie istnienia kopalni niezależniał transport surowego węgla od ruchu drogowego.

Dla zapewnienia mieszkań kierownictwu i ważnym dla ruchu zakładu ludziom wznoszono własne budynki. Między ulicami Długą, Leśną, al. Piłsudskiego zachowały się: dom dyrektora kopalni oraz zawiadowcy i głównego inżyniera (Piotrkowskiego; ryc. 3). Projekty techniczne zatwierdzono, jak wynika ze spisu projektów (A.P.Kat. 854,119), już w 1885 roku. Powiększono także istniejące już obiekty np. izbę zborną (proj. rok 1884) i sortownię. W roku 1898 zaprojektowano, a następnie wykonano łaźnię dla robotników. Dwa budynki o charakterze biurowym zachowały się do dzisiaj przy ulicy Długiej. W jednym z nich mieści się szkoła prywatna.

Nieco inny charakter miało kasyno urzędnicze, wykorzystywane także jako budynek mieszkalny (dla członków zarządu i gości Towarzystwa Flora). Po wojnie wykorzystywano go jako świetlicę pracowniczą, obecnie stanowi własność prywatną.

Oczywiście kopalnia posiadała także inne obiekty związane z jej społeczną działalnością: Dom Ludowy, przedszkole, ochronkę dla dzieci i szkołę prowadzoną do roku 1925.

Ryc. 3. Dom zawiadowcy kopalni widok obecny

Szyb 1 (50.32732217,19.21399610)
i Szyb wentylacyjny 2 (50.32604597,19.20952125)

Szyby pełniły rolę pomocniczą. Przy Szybie 1 w roku 1895 wybudowano budynek dla pompy wodnej. Szyb wentylacyjny 2 utrzymywano do końca prac w rejonie.

Trasa kolejki linowej i Upadowa VI (50.31852453, 19.22751132)

Kolejka szynowa linowa biegła wzdłuż ulicy Florowskiej (dawniej Linowa) do Upadowej VI (projekt z roku 1904), a finalnie przedłużono ją do szybu Albert. Upadowa VI służyła głównie do wydawania kopaliny. Później stanowiła ważne ogniwo w układzie odwadniania a jej praca umożliwiała bezpieczne wydobycie węgla małym kopalniom tego rejonu.

Szyb Batory – ślad po nieudanych przedsięwzięciach przemysłowych
 (50.31990934, 19.22215770)

W obszarze zawartym między ulicami 11 listopada i Florowską, cmentarzem parafialnym MBA oraz ul. Staszica działały kolejno kopalnie Batory (1921–1924), następnie Michał (1924–1928).

Pierwsza z nich należała do R. Ziętaka, R. Krzewińskiego i S. Kozyńskiego. Jej maksymalne wydobycie w roku 1923 wyniosło 14 631 Mg. Druga prowadzona była przez M. Pachonńskiego. W roku 1925 uzyskano 16 980 Mg węgla. Kopalnie zlikwidowano przed upływem czasu obowiązywania umów dzierżawnych z Towarzystwem Flora.

Szyb wentylacyjny kopalni Maksymilian II (50.31703110, 19.22783726)

W latach 1929–1933 Jakub Rechnic prowadził kop. Maksymilian II. Maksymalne wydobycie uzyskano w roku 1932, wyniosło 42 511 Mg (0,79% wydobycia Rejonu Dąbrowskiego). Zatrudnienie załogi zmieniało się w zależności od zapotrzebowania na kopalinę. Dodatkowym atutem kopalni było położenie sortowni w pobliżu rampy kolejowej, co obniżało koszty pracy zakładu przeróbczego.

Kopalnia węgla Stanisław – solidne małe przedsiębiorstwa (Upadowa Staszic III 50.31980978, 19.22819481; Upadowa Władysław 50.32217211, 19.23236879; Upadowa Staszic 50.32103167, 19.23372231; Upadowa Staszic I 50.31780044, 19.23243433)

Kopalnia rozpoczęła pracę w roku 1908 (Tomczyk, 2019), a działała do czerwca roku 1934. Złoże zostało udostępnione upadowymi. Jej właścicielem był Stanisław Hilczyński. Następnie przejęła ją spółka reprezentowana przez Myszkowskiego. Po dwu latach przeszła w ręce Stanisława Łukowskiego. Po jego śmierci pakiet kontrolny zgromadził Maurycy Meitlis – kupiec z Sosnowca. Przeprowadzono gruntowną modernizację zakładu. Po zakończeniu odwadniania przez kopalnię Flora został on zlikwidowany.

Szyb IV – Baśka, kopalnia poddzierzawców i jej tragiczny koniec
 (50.32456159, 19.22412948)

Kopalnia Baśka należała do kopalń poddzierzawiających złoże. Prowadził ją Kazimierz Madziara (w latach 1925–1928). W roku 1926 na dole pracowało 26 mężczyzn i 5 małoletnich, a cała załoga liczyła 46 pracowników. Maksymalne wydobycie, w wysokości 4 949 Mg uzyskano w 1927 roku (0,1% wydobycia rejonu Zagłębia Dąbrowskiego). W ciągu całego okresu istnienia zakładu wydobyto około 15 000 Mg węgla. Szyb wydobywczy IV miał 85 m głębokości, a wentylacyjny 40 m.

W dniu 12 marca 1928 roku, na skutek braku właściwej wentylacji, śmierć poniosło 4 pracowników kopalni: Krawczyk, Płaczek, Ligoń, Bielny. Nie udało się przeprowadzić oględzin powypadkowych. Kopalnia fizycznie została zlikwidowana (Technik, 1928).

Szyb Wydobywczy kopalni Baśka II – koniec istnienia małych zakładów wydobywczych na południe od Szybu A (50.32949443, 19.21861809)

Kopalnia Baśka II powstała rok później, na podstawie umowy dzierżawnej zawartej między F. Sibińskim a Maksymilianem Cederbaumem (właśc. kop. Maksymilian). Wobec nacisków Konwencji Węglowej Towarzystwo Flora traktowało jej działalność jako bezumowną. Po zmianach

właścicielskich kopalnię postawiono w stan likwidacji. Jako syndyka masy upadłościowej wyznaczono Floriana Michalskiego. Załoga próbowała bronić miejsc pracy, prowadząc strajk okupacyjny. Ostatecznie w marcu 1935 roku nastąpiło jej unieruchomienie. Jej udział w wydobywaniu Rejonu Dąbrowskiego w roku 1934 wyniósł 0,18%.

Ryc. 4. Położenie Szybu Wydobywczego kop. Baśka II (czerwona strzałka)

3. Zakończenie

Kłopot w przedstawianiu efektów działalności górniczej w terenie polega na tym, że główne wytwory pracy pozostają ukryte, praktycznie bezpowrotnie. Niektóre ślady można wskazać w terenie, mają one postać charakterystycznego ukształtowania, specyficznego tyczenia ulic itp. W niektórych przypadkach są to składowiska skały pływającej lub odkształcenia powierzchni. Niekiedy udaje się odnaleźć budynki, których oddziaływanie jest bardziej sentymentalne niż estetyczne. Jednak są to ślady odciśnięte w historii rodzin wielu mieszkańców.

Wśród setek wyrobisk łączących roboty górnicze z powierzchnią na terenie Dąbrowy Górniczej wybrano najbardziej charakterystyczne dla działalności podmiotów gospodarczych tego obszaru. Współrzędne obiektów zostały przeliczone na współrzędne w formacie Google maps przy użyciu aplikacji do przeliczania współrzędnych z map sporządzonych (dla Zagłębia Dąbrowskiego) w układzie odniesienia do punktu Sucha Góra. Aplikacja znajduje się na stronie Muzeum Miejskiego Szttygarka w Dąbrowie Górniczej (<http://new.muzeum-dabrowa.pl/elementor-2913/>).

Literatura

- CHOROSZEWSKI W., 1897. *Przemysł górniczy w Królestwie Polskim w roku 1896*. Przegl. Techn., XXII: 358.
- CHOROSZEWSKI W., 1898. *Przemysł górniczy w Królestwie Polskim w roku 1897*. Przegl. Techn., XIV: 282.
- GOSZCZ A., 1997., *Inwentaryzacja wyrobisk górniczych mających połączenia z powierzchnią terenu na obszarze KWK „Paryż” oraz ocena zagrożenia jakie te wyrobiska mogą stwarzać dla powierzchni wraz z koncepcją ich zabezpieczenia*. Ekspertyza dla Urzędu Miasta Dąbrowa Górnicza. Katowice.
- JAROS J., 1965. *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnos Śląskim do roku 1914*. Inst. Hist. Kult. Mat. PAN. Ossolineum. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- JAROS J., 1984. *Słownik historyczny kopalń na ziemiach polskich*. Śląski Inst. Nauk. Katowice.
- JAROS J., ZIĘBA J., ZIĘBA M., DŁUŻEWSKI E., 1985. *Kopalnia „General Zawadzki” (1785–1985)*. Śląski Instytut Naukowy. Katowice.
- KOTARBA W., 2016. *Towarzystwo Kopalń Węgla „Flora” Spółka Akcyjna w Dąbrowie Górniczej*. Hered. Min., 3: 199–214.
- KOTARBA W., 2017. *Analiza wypadkowości w kopalni Towarzystwa Kopalń Węgla „Flora” S.A. w Dąbrowie Górniczej w roku 1930, przy pomocy współczesnych kryteriów*. Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej (Praca magisterska).
- ŁEMPICKI M., 1895. *Przemysł górniczy okręgu sosnowieckiego w roku 1893 i 1894*. Przegl. Techn., 8: 172–177.
- TOMCZYK J., 2018. *Kopalnia „Stanisław” w Dąbrowie Górniczej-Gołonogu – przyczynek do historii eksploatacji złoża podredenowskiego*. Hered. Min., 5: 141–164.
- WÓJCIK A., J., 2008. *Zachodni Okręg Górniczy. Studia z dziejów geologii i górnictwa w Królestwie Polskim*. PAN, Inst. Hist. Nauki. Warszawa.
- Wydawnictwa ciągłe**
 Techniczny Kalendarz Górniczy, 1936. Stowarzyszenie Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych Koło Śląskie. Katowice. Statystyka: 83.

Statystyka Przemysłu Węglowego w Państwie Polskiem za rok 1929, 1930. Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Departament Górniczy, Wydział Górnictwa Węglowego.

Statystyka przemysłu węglowego w Państwie Polskiem za rok 1933, 1934. Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Departament Górniczy, Wydział Górnictwa Węglowego.

Prasa

Technik, 1928. inż. T. N. Wiadomości z Władz Górniczych, z Wyższego Urzędu Górniczego w Warszawie: Opis wypadku na kopalni węgla kamiennego „Baśka”, 6: 147–148.

Siedem Groszy, 1935. Tragedia w podziemiach kopalni, nr 1 z dnia 1 stycznia: 1.

Siedem Groszy, 1938. Zagłębie Dąbrowskie staje się cmentarzem, nr 173 z dnia 25 czerwca.

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach, Zespół arch. 854, sygn.: 003; 051; 058; 059; 119; 155; 156; 175; 176.

Archiwum Państwowe w Katowicach, Zespół arch. 840, sygn.: 099; 145; 146; 147; 148.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Zespół arch. 1, sygn.: 581.

Strona internetowa Muzeum Miejskiego Sztynarka

<http://new.muzeum-dabrowa.pl/elementor-2913/>

PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE ON THE EXAMPLE OF THE FLORA COAL MINE AND SMALL MINES OF GOŁONÓG (DISTRICT OF DĄBROWA GÓRNICZA) – TEACHING PATH

the history of mining, coal, coal mines: Flora, Stanisław, Baśka, Baśka II, Batory, Michał, Maksymilian II, Dąbrowa Górnicza, Zagłębie Dąbrowskie, Poland,

After changes in the organization of mining in the Congress Kingdom caused by the Mining Act of 1870, private mines were created. Five deep coal mines were established on the border between the villages of Dąbrowa and Gołonóg. They exploited little rich, thin seams. The process of merging them into one enterprise called “Flora” Coal Mining Society have taken place almost from 1884 to 1913. The first two enterprises (“Maciej” and “Władysław”) were merged in 1902, but their initial organizational division was artificially imposed by applicable law. Other enterprises were taken over by subsequent purchases. Until World War I, the “Flora” Society was profitable due to investment activities and technical changes.

Small coal mines in this area were established under lease agreements with the “Flora” Coal Mining Society. Despite much lower production, they were the source of income for many citizens.

Hereditas Minariorum, 6, 2020, 95–103

<http://www.history-of-mining.pwr.wroc.pl>

ISSN 2391-9450 (print)

ISSN 2450-4114 (online)

KRAJOBRAZ GÓRNICZY W REJONIE STRZEMIESZYC W ŚWIETLE „KARTY GEOGNOSTYCZNEJ ZAGŁĘBIA WĘGLOWEGO”

Andrzej J. WÓJCIK

Instytut Historii Nauki PAN, Warszawa

krajobraz górniczy, złoża galmanu, kopalnie i zakłady przerobcze,

Dzieje górnictwa galmanu na terenie Strzemieszyc, obecnie dzielnicy Dąbrowy Górniczej, nie doczekały się dotąd specjalnego opracowania. Triasowe złoża rud galmanu były przedmiotem eksploatacji górniczej już w średniowieczu. Budowa kopalń i zakładów przerobczych (płuczki) oraz hut produkujących cynk rozpoczęła się na skalę przemysłową w pierwszej połowie XIX w. Powstały kopalnie „Anna”, „Kawia Góra”, „Leonidas”, płuczka „Strzemieska”. Likwidacja zakładów rozpoczęła się w latach 70. XIX w. Bezsukteczne próby reaktywowania górnictwa rudnego miały natomiast miejsce w latach 20. XX w.

W studiach nad atrakcyjnością turystyczną krajobrazów obejmowane są szczegółową analizą i oceną także krajobrazy przemysłowe. Wzorując się na doświadczeniach i wykorzystując sukcesy zaadaptowania różnych krajobrazów można podjąć próby wykorzystania zmiany profilu funkcjonalnego zdegradowanych i porzuconych przestrzeni. Jednym z najbardziej klasycznych pod tym względem obszarów jest, między innymi Zagłębie Dąbrowskie, a zwłaszcza rejon Strzemieszyc, teren o bogatej tradycji górnictwa rud galmanu.

Krajobraz jako termin wieloznaczny jest różnie definiowany i interpretowany (Myga-Piątek, 2000). W znaczeniu potocznym słowo „krajobraz” używane jest na określenie widoku (np. krajobraz wiejski, miejski, nadmorski, leśny, zimowy, malowniczy, monotony, przemysłowy). Najo-